

Vandróczki Viktor: A magyar katonatisztképzésben

részrtvevők társadalmi háttérének változásai

Bevezetés

A katonai felsőoktatásban résztvevők társadalmi háttérének vizsgálata, véleményem szerint eddig meglehetősen kevés figyelmet kapott a hazai társadalomkutatók részéről. Ezt a vélekedést egyrészt arra alapozom, hogy az eddigi, e témában készült, átfogónak mondható kutatások évtizedekben mérhető időközökkel jelentek meg. Másrészt ezek jellemzői, hogy többségében katonai állományban lévő kutatók készítették és ezen szerzők munkái részben vagy egészen valamilyen a hadsereghez köthető pragmatikus célokat fogalmaztak meg, amikhez ez a fajta empiria mintegy eszközként szolgált. Ezeknek a munkáknak – teljesen érthető módon – nem volt céljuk, hogy az eredményeiket tágabb történelmi perspektívába helyezzék el. A tisztképzés témakörében ugyan készültek rendkívül alapos és átfogó, jellemzően történelemtudományi kutatások, de ezek általában a képző intézmény különböző attribútumaira és annak változásaira fókuszáltak.

Munkám témaválasztását részben ez a kevésbé kutatott jellege motiválta, másrészt pedig a személyes érintettségemmel járó, szubjektív tapasztalataimból fakadó érdeklődésem, hiszen először tisztképzésben résztvevő hallgatóként, később szerződéses katonaként tartoztam a Ludovika Zászlóalj kötelékébe. Ezen időszak tapasztalatai a jelenlegi témát tekintve kettő, egymással összefüggő lenyomatot hagytak bennem. Az első, maga az alapvető érdeklődés megszületése, arra vonatkozóan, hogy a „többiek” milyen háttérrel, mennyire hasonló, vagy eltérő életkörülményekből érkeztek. A második alapját pedig azok a közeli vagy akár egészen távoli múltból szóló anekdoták jelentették, amelyeknek visszatérő motívuma volt, hogy mennyire mások voltak mind a képzés körülményei, fókuszpontjai, mind maguk a tisztjelöltek¹. Ez tulajdonképpen az érdeklődésemet a jelen pillanattól tágabb időbeli kontextusba helyezte, és kíváncsivá tett arra, hogy ez a társadalmi háttér a történelem folyamán hogyan változott. Ezen érdeklődés mentén döntöttem úgy, hogy ezeket a kérdéseket a társadalomtudományok módszerességével próbálom megválaszolni.

A tanulmány háttére

Jelen írás, egyrészt egy 2018-as adatfelvételen alapuló, szélesebb körű kutatás elméleti háttérének kivonata, másrészt pedig annak egyes eredményeit mutatja be.

A honvéd tisztjelöltek társadalmi háttérének leírása, a társadalmi rétegződésen belüli, különböző dimenziók mentén történő pozicionáláson keresztül történik. Ennek egyik dimenziójába azok az ún. klasszikus kemény változók tartoznak, mint a foglalkozás, az iskolai végzettség és az anyagi tőke, amelybe a jövedelmen túl beletartoznak vagyontárgyak és tartós fogyasztási cikkek. Ebben a kategóriában minden elem a megkérdezett szüleire, családjára vonatkozik. A másik dimenzióhoz tartoznak azok a puha változók, amelyek a tisztjelölt elképzelései a presztízsre, a vertikális társadalmi tagolódásban elfoglalt helyzetre, valamint anyagi helyzetre vonatkozik, minden esetben a jelenlegi állapot és a lehetséges kilátások függvényében.

A kapott adatok korábbi korszakokkal történő összevetése során fontos leszögezni az összehasonlíthatóság korlátait. Több esetben a szocialista rendszerben használták először azokat a változókat, amelyek az általam is használt dimenziók mentén – óvatos – összehasonlításra adhatnak alapot, azonban a korábbi időszak össztársadalmi struktúrája és foglalkozásrendszere, illetve egész rétegződése olyan szinten eltér a jelenlegitől, hogy – bár találunk a jelenlegivel megegyező változókon belül értelmezhető adatokat is – hiba lenne közvetlen empirikus összehasonlítással próbálkozni. Ez az oka annak, hogy az elemzés két síkon mozog. Van egy kvantitatív dimenzió, amelyben a szocialista korszak kutatásaitól kezdődő, de különösen a rendszerváltás utáni legjelentősebb ilyen irányú kutatás számadataival közvetlen összehasonlításra törekszem. Emellett azonban van egy kevésbé egzakt, inkább kvalitatív jellegű dimenzió is, amely keretein belül a korábbi korszakokat vizsgálva, az adott társadalmi közeg sajátosságain belüli értelmezése a cél, majd ezeket felhasználva és együttesen értelmezve, a lehető legreálisabb és következetesebb módon próbálok történelmi léptékkal mérhető tendenciákat megragadni.

A továbbiakban röviden bemutatom a kiválasztott 4 egymástól jól elhatárolható történelmi korszak tisztképzését és annak résztvevőinek összetételét (amennyire ez lehetséges). Ezt összegzem, majd a kapott képbe próbálok elhelyezni az aktuális tisztjelölteket társadalmi háttérük szerint.

A tisztképzés főbb korszakai

A kezdetekⁱⁱ

A magyar tisztképzés első önálló intézménye, a Ludovika Akadémia története 1808-ra nyúlik vissza, amikor hazánk még Habsburg fennhatóság alatt állt. Ekkor született meg a magyar tisztképzés elindításának gondolata, amihez a névadó Mária Ludovika, illetve a magyar

nemesség adományai teremtték meg az anyagi alapot. Innentől azonban még hosszú volt az út addig, hogy a tisztképzés ténylegesen megkezdődhessen. Végül csak 1872-ben született meg az intézmény működését is szabályozó XVII. törvénycikk és ezen év őszén kezdte meg működését (Kecskeméthy – Kalavszky: 17-21).

Ez természetesen nem az jelentette, hogy ezelőtt ne lettek volna magyar katonatisztek az éppen regnáló Habsburg uralkodó szolgálatában. A Habsburgok uralta birodalom két jelentős katonatisztképző intézménye a – Mária Terézia által alapított – Wiener Neustadt (magyarul: Bécsújhelyi), illetve a Hadmérnöki Akadémia, ahol azonban a magyarok száma meglehetősen alacsony volt. A Wiener Neustadton tanuló magyar (ekkor még szinte kizárólag nemesi származású) fiatalok száma a század első felében 7,3 százalék volt, a hadmérnöknek tanulók még ennél is jóval kisebb arányban képviseltették magukatⁱⁱⁱ. A magyar tanulók csekély száma ellenére, történelmileg rendkívül jelentős személyiségek tanultak mindkét intézményben^{iv}. Bécsújhelyre felvételizőknél sokáig feltétel volt a katolikus vallás, illetve a származás is befolyásoló tényező volt, így ekkor még egy meglehetősen jól körülhatárolható, homogén társadalmi háttérű csoportról beszélhetünk a magyar résztvevők tekintetében. Területi megoszlás szerint Magyarországról legtöbben Pest-Budáról, illetve Pozsonyról érkeznek, ugyanakkor kifejezetten kevesen az Alföldről és Felvidékről (Hajdu 1999).

A katonai pályán érvényesülni próbálók társadalmi mobilitására kedvezően hatott, hogy a szabadságharc leverése utáni időszakban, a császári hadsereg több hadjáratban is megmérette magát, ami lehetőséget biztosított alacsonyabb pozícióban szolgáló, de tehetséges katonáknak altisztté válásra. Ugyanebben az időszakban két súlyos vereség, 1859-ben a solferinói ütközet, majd 1866-ban Königsgratz, rámutatott a hadsereg gyengeségeire is. A kialakult helyzet eredményeképpen Ferenc József felismeri, hogy reformokra van szükség a hadseregében. Ennek kettő számunkra jelentős eredménye lett. Az egyik, nagyszámú előkelő származású, de kétséges tehetségű parancsnok elküldése, illetve a tisztképzés átalakítása.

Osztrák-Magyar Monarchia

A katonai vereségek és az ezzel összefüggő nemzetközi erőviszonyok átalakulása Ferenc Józsefet olyan irányba kényszerítette, hogy egyszerre kellett stabilizálni és modernizálni birodalmát. Ennek a folyamatnak sorába illeszthető be két – természetesen jelentősen eltérő fajsúlyú és jellegű – esemény, a már említett tisztképzés átalakítása, illetve magát az egész államszerkezetet megváltoztató kiegyezés. Mindeközben lendületet kapott a polgárosodás

folyamata, ami a társadalomban és a hadseregben is megmutatkozott. Az eddig döntően nemesi tisztikar először csak homogenitását vesztette el, majd idővel egyre markánsabban polgári jelleget öltött (Hajdu 1999).

Az új tisztképzés lényeges alapelve innentől, hogy minden tisztnek iskolarendszerű képzésből kell kikerülnie. A korábban említett két katonai akadémiát (ne feledjük, a kiegyezés idejében, 1867-ben a Ludovika még nem kezdte meg a tisztképzést) főiskolai szintre emelték, azonban az új tiszteknek ezek az intézmények csak a nagyjából egyharmadát adták. A maradék, közel kétharmad pedig két szakosított kadétiskolából került ki. Az akadémiák számítottak elkelőbbnek és ott adták a magasabb szintű oktatást, a kadétiskolákban elsősorban a jó csapattisztek képzése volt a cél. A felvételiknél egyre inkább az esélyegyenlőségre törekedtek. Megszűntek az iskolaszázadok, illetve az ezredtisztképző tanfolyamok, amely lehetőséget biztosítottak a „felülről protezsált” előkelő származású fiataloknak, hogy úgymond a könnyebbik utat választva, rövidebb úton legyenek katonatisztek, ezáltal a jelentkezők háttere vesztett homogenitásából. A magyarok aránya mind a két nagy akadémián emelkedett^v, a forradalom utáni mélypont után a katonatiszti presztízs is idővel helyreállt és több írott és íratlan előnyt is élvezett a társadalmi érintkezésektől kezdve bizonyos hivatalos eljárásokon keresztül (Hajdu 1999).

A katonai rendszer átalakítását célzó reformok szélesítették a tiszte válás lehetőségét, azonban így is volt egy nagyjából meghatározható társadalmi távolság, amin túl nem, vagy csak nagyon ritkán lehetett ezt elérni. A parasztok előtt rendkívül szűk lehetőségek voltak, a növekvő számú munkásság előtt pedig még ennyi sem nyílt meg. A magyarországi tisztek bő negyed részének apjuk foglalkozásához képest előrelépést jelentett a tiszti pálya. Ők egyrészt kispolgárként definiálható réteghez tartoztak (pl. kereskedő, kisiparos, magántisztviselő), másrészt postások, vasutasok, tanítók, papok fiai. Az első kategória esetében a felfelé mobilitás nem feltétlen jelentett nagyobb fizetést, viszont biztosabbat igen, emellett a nagyobb presztízs és az ezzel járó előnyök, ami vonzóan hathatott. A tisztek további nagyjából kétharmad részénél nem lehet vertikális mobilitásról beszélni, hiszen a középosztály egyik foglalkozási pozíciójából lépnek át egy másikba (apjuk pl. földbirtokos, ügyvéd, köztisztviselő), 23-24 százalékban pedig a tisztikar saját reprodukcióját adja (Hajdu 1999).

Horthy korszak

A következő korszak viharosan kezdődött: vesztes világháború és ennek minden gazdasági és társadalmi következménye, tanácsköztársasági rémuralommá deformálódó polgári forradalom, trianoni országvesztés, ellenforradalom. Talán ezek a legfontosabb tényezők, amelyek

gyökeresen új helyzetet teremtettek Magyarországon. Bár a katonák/katonatisztek a háború után is jelentős szerepet játszottak a történelmi események alakulásában^{vi}, most nem ezek a személyek és események állnak vizsgálódásom középpontjában.

Az 1922-ben felállított Magyar Királyi Honvédség vezetése a Monarchia haderejét elődjének tekintette és nagy hangsúlyt fektettek a tisztikar elvesztett presztízsének helyreállítására. A tiszteknek jogszabályban tiltották meg a politizálást, illetve szabályzatok, parancsok, különböző ajánlások formájában próbálták szabványosítani a különböző társadalmi érintkezések legapróbb részleteit is^{vii}. Emellett etikai kódexet is kiadtak, amelyből a következő idézet véleményem szerint közelebb hozza a megoldást, hogy egy a Monarchiához képest – ha nem is radikálisan, de valamennyire kétségtelenül – formalitásaiban lassan lazuló társadalmi közegben, miért volt ilyen mértékben prioritás a hagyományos tiszti életforma ilyen szintű óvása a társadalmi térben. Eszerint a „nemzeti újjászületés gondolata és akarata a magyar nemzeti hadseregben találja meg legbiztosabb támaszát, mely erkölcsi erőforrásait viszont a tisztikarból meríti” (Vogel idézi: Szakály 2002. 15). Láthatóan a tisztek és így a tisztképzés jelentősége is túlmutatott önmagán.

A tisztképzés központja a Ludovika Akadémia maradt, amit négy évfolyamos katonai főiskolává alakítottak át (Perjés 1992). Létrehozták szintén a tisztképzés céljából a Bolyai Katonai Akadémiát és a Horthy Miklós Repülő Akadémiát. Ezek mellett három honvéd reáliskolai nevelőintézet is működött, ahol középfokú katonai képzés folyt (Szabó 1995). Itt a hadiapród iskolákkal ellentétben nem adtak szakképzést, hanem a cél a fizikai és szellemi felkészítés volt az akadémiai képzésre (Perjés 1992).

A tisztikar társadalmi hátterében bár gyors és radikális változás nem történt, a korábban meginduló folyamatok tovább erősödtek, azaz a polgári után, nőtt a kispolgári családokból érkezők száma is. Ez a folyamat azt eredményezte, hogy idővel a tisztek között ez a réteg lett a legmeghatározóbb a korszakban (Hajdu 1999: 191). Ez olyannyira jellemző volt, hogy Szakály (2002) kutatásai alapján kijelenthetjük, hogy nem csak a tisztikar, hanem kifejezetten a katonai felsővezetés nagy része is az ún. alsó-középrétegből került ki. A társadalmi mobilitás fokozódásának politikai okai is voltak. Még a Monarchia idején nem csak alsó, de felső határa is volt a vertikális mobilitásnak, hiszen a felsőbb szintekről csak nagyon kivételes esetekben kerülhetett valaki alacsonyabb pozícióba (Hajdu 1999: 194), így viszont a lefelé irányuló mozgás hiánya miatt kevésbé nyílt hely a felfelé mobilitásra, ami általánosan megfigyelhető szabályszerűség (Sorokin 1998: 13). Horthy hatalomra kerülése idején a „legitimisták” és

„szabad királyválasztók” közötti ellentét került felszínre, ami katonai szinten a császárhű idősebb tábornokok és a fiatal ambiciózus tisztek ellentétét jelentette (Romsics 2002:138), majd a két sikertelen királypuccs okot és lehetőséget adott az előbbi csoport eltávolítására, ezzel helyet adva a tehetséges (és a regnáló hatalomhoz lojális) tisztek felemelkedésének. Ami még említésre méltó, hogy a korszak katonai vezetőinek több mint fele az elcsatolt területekről érkezett, akik közül többeknek a közvetlen családtagjaik is határon túli területen éltek ekkor (Szakály 2002: 16). Ezeknél a tiszteknél joggal feltételezhetjük, hogy sokszor „személyes ügy” volt számukra az elcsatolt területek esetleges visszaszerzésében való közvetlen részvétel. Emellett azonban érdemes azt is szem előtt tartani, hogy megroppant egzisztenciális helyzetük miatt lehetőségeik gyakran rendkívül szűkösek voltak. Ebben a helyzetben különösen vonzóan hathatott a Honvédség által kínált anyagi és természetbeni juttatások nyújtotta biztonság.

Szocializmus

A második világháború utáni időszak, addig soha nem látott radikális változásokat hozott a magyar politikai (idővel társadalmi) struktúrára, illetve ennek részeként természetesen az ország fegyveres erőire is. Mind a társadalom, mind a hadsereg esetében, a politikai vezetés nem tekintette jogfolytonosnak a helyzetet és egy alapjaiban átalakított rendszert próbált erővel létrehozni. A katonatiszti pozícióhoz tartozó szerepkészlet is alapvetően megváltozott. Még az előző rendszerben kifejezetten tilos volt a politizálás, a szocialista katonatiszt esetében elvárás volt a(z) – állampárt politikai és ideológiai nézeteivel megegyező tartalmú – nézeteinek felvállalása és kinyilvánítása. Az átszervezéseket a Magyar Kommunista Párt már a koalíciós kormány részeként elkezdte, majd a teljhatalom megszerzése után – ekkor már, mint Magyar Dolgozók Pártja – a folyamatokat felgyorsította.

A katonai átalakítások fontos feltétele volt a tisztképzés újjászervezése. A politikailag alkalmatlanná vált korábbi tisztikar jelentős részét leszerelték, ami viszont már az 1940-es évek végére komoly tiszthiányt eredményeztek. Erre láthatóan nem találtak kielégítő megoldást, hiszen több különböző képzési rendszert is elindítottak, majd hirtelen befejezték és újat hoztak létre. A Petőfi Akadémia 2 évig működött, ami alatt 344 tisztet avattak, majd megszüntették és 15(!) új tiszti iskolát hoztak létre hat féle képzési idővel a félévestől a háromévesig (Takács 1994).

A „nagyüzemi”, osztályalapon szervezett, politikai elkötelezettséget középpontba helyező tisztképzés, korábban elképzelhetetlenül alacsony szinten képzett katonai vezetőket eredményezett. A rendszert látva, talán nem túlzók azok az elképzelések, amelyek szerint a

helyzet tragikus volt és az újonnan végzett tisztek jellemzően a legalapvetőbb szakmai és emberi kritériumoknak sem tudtak megfelelni (Osváth 1994; Fehér 1994). A helyzetet a döntéshozók is kénytelenek voltak felismerni és először, 1957-ben létrehozták az Egyesített Tiszti Iskolát, ahol rendezettebb keretek között zajlott a tisztképzés, majd bő egy évtizeddel később már három főiskolai szintre emelt tisztképző intézmény működött: a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola, a Kossuth Lajos katonai főiskola és a Kilián György Repülő Műszaki Főiskola, ahol már a katonai mellé civil végzettséget is szerezhettek a hallgatók (Takács 1994).

Ebben a kontextusban készült el az első olyan kutatás, amely kifejezetten a tisztjelöltek társadalmi összetételét és motivációit vizsgálta. Ebből az derül ki, hogy a főiskolákra jelentkezők döntő többségénél a vertikális társadalmi mobilitás lehetőségét, valamint a rossz anyagi körülményeket (ingyenes bentlakás, étkezés lehetősége), illetve a gyenge, más felsőoktatási intézménybe nem elegendő tanulmányi eredményeket jelölték meg a jelentkezés fő okainak (Susán – Tarján 1969: 73).

Ekkoriban bizonyos szempontból igen jelentős mobilitási csatorna volt a tisztképzés, hiszen az imént idézett kutatásból az is kiderül, hogy a felvettek döntő többsége fizikai munkás apával rendelkezik, akinek ez kétségtelenül lehetőség magasabb társadalmi rétegbe jutásra. Ha a szűken értelmezett vertikális mobilitás definíciójából indulunk ki, akkor megállapítható a mobilitás ténye, azonban az szembetűnő, hogy ez mégis egy jelentősen más természetű mobilitás, mint korábban. Ez a mobilitás ugyanis nem esélyek kiszélesítésével hoz rossz anyagi körülmények között élő, ámde rátermett embereket kedvező helyzetbe, hanem az új hatalmi elit bizonyos rétegeket tehetségtől függetlenül, származási alapon kizár, másokat származási és politikai alapon előnyben részesít.

A tisztikar változásainak összegzése

Összességében elmondható, hogy az alapvetően nemesi összetételű tisztikar a 19. században fokozatosan átalakult polgári (vagy középosztályi) tisztikarrá, ami a két világháború között kispolgári (alsó-középrétegi) jelleget öltött, majd a szocializmusban munkás többségű lett.

Az első két korszak értékelését egyrészt megnehezíti a konkrét adatok szűkössége a katonai felsőoktatásban tanulókat illetően, de természetesen a későbbiekben alkalmazott kvalitatív társadalomkutatási módszerek is teljesen hiányoztak ekkor. Pedig leginkább ezek alkalmasak arra, hogy árnyaltabb képet mutassanak egy adott jelenségről, jelen esetben a pályaválasztás okait és motivációit illetően. Ennek ellenére, véleményem szerint mégis élhetünk a gyanúval,

hogy tisztképzésben már a kezdetektől megjelent – majd egyre általánosabbá vált– egy olyan motívum, ami szerint a katonai tisztképzésbe való belépés a társadalmi előrejutás egyetlen számára elérhető lehetőségeként értelmezhető, tehát mondhatni kényszerből választotta ezt a pályát. A kényszer alatt jelen esetben azt értem, hogyha tanulni akart, családjánál magasabb presztízst és biztos megélhetést szeretett volna, akkor nem volt más lehetőség, mint a katonatiszti pálya.

Az imént említett információdeficit ellenére ezt a feltevést a következőkre alapozom. Először is azokra az objektív körülményekre, amelyek a katonai felsőoktatási intézmények sajátjai és jelentős könnyebbséget jelenthettek a hátrányosabb szociális helyzetből érkezőknek. Ezekből a két legkiemelkedőbb a hagyományosan térítésmentes szállás és étkezés. Ez nem csak, hogy olyan szülők számára teszik lehetővé a(z) – eleinte még kiemelkedő dolognak számító – felsőoktatási beiskolázást gyerekeknek, akiknek erre amúgy esélyük se lenne, de súlyosabb elszegényedés esetén fontos szempont lehet, hogy a gyermek/gyermekek eltartásának költségeitől is mentesülnek. Szintén a szóban forgó feltevést támasztja alá, hogy amint és amennyire szélesedett a tisztképző intézményekbe felvehető köre, úgy változott jelentősen a felvettek összetétele^{viii}. Végül pedig az eddigi feltevéseket leginkább megerősítő tényező, hogy bár konkrét interjúink nincsenek, más kvalitatívan értelmezhető adatokat így is találunk, ami segítségünkre lehet. Ezek azt támasztják alá, hogy valóságosan megjelent az a motívum, miszerint az előrejutási lehetőségek szűkössége, vagy akár egyenesen kényszerhelyzet, ami a jelentkezést indokolta. Ilyenek egyebek mellett a levelek, naplók, illetve különböző egyéb írásos visszaemlékezések, vagy éppen művészeti alkotások (Hajdu 1999: 106).

A szocializmus idejében az első klasszikusan szociológiai eszköztárral készült kutatás (Susán – Tarján 1969) ezt – az erőteljesen megváltozott viszonyok között is – megerősíti és egyértelművé teszi. A rendszerváltást követő időszakot külön fejezetben nem tárgyaltam, de megállapítható, hogy – ha megközelítőleg se annyira, mint a szocialista rendszer kezdetével – ekkor is jelentős változások történtek. Elég itt a kötelező sorkatonai szolgálat megszűnésére, ezzel párhuzamosan a Honvédség hivatásos létszámának folyamatos csökkentésére, a NATO csatlakozásra, illetve a katonai felsőoktatási intézmények összevonására gondolni. Ennek ellenére az egzisztenciális – és idővel társuló tanulmányi eredményi – korlátok által kijelölt „egyetlen lehetőség a társadalmi felemelkedésre” jelensége továbbra is markánsan megjelent. Ezt, egy az ezredfordulón végzett doktori disszertáció (Kanyó 2002) széleskörű kvalitatív és kvantitatív eredményekkel is igazolja.

A honvéd tisztjelöltek társadalmi háttere ma

Mindezek után vizsgáljuk meg, hogy bő másfél évtizeddel az utolsó számottevő kutatás után, hogyan illeszthetők be a jelenlegi tisztjelöltek a korábbi mintázatba – illetve egyáltalán beilleszthetők-e?

A jövedelmi helyzet mélyebb értelmezése a némileg eltérő módszertan és az eltelt idő változásai miatt nem tesz lehetővé tökéletes, számszerű összehasonlítást a legutolsó ilyen irányú adatokkal (Kanyó 2002), de a létminimum számításából^{ix} induló megközelítés elfogadható kiindulópontnak tűnik számomra. Ez alapján a létminimum közelében/alatt élők 13-17 százalékra becsültem. Ez figyelemreméltó változásnak mondható, hiszen ez nagyjából a fele annak, amit a legutóbbi nagyobb kutatás során megállapítottak (Kanyó 2002:54).

Bár ehhez nincs korábbi összehasonlítási lehetőség a tisztjelöltek anyagi helyzetük szubjektív megítéléseit illetően, az eredmények tökéletesen illeszkednek az anyagi helyzetet jelző kemény változó eredményéhez. Azaz, 14 éves korukra visszagondolva, csupán 14 százalék ítélte meg úgy, hogy rosszabb anyagi helyzetben él az átlagnál.

A szülők foglalkozási helyzete és iskolai végzettsége tekintetében, az első esetben némileg számottevőbb, a másodikban mérsékeltebb felfelé elmozdulás mutatkozott meg. Az apák foglalkozási helyzetében, markánsan nőtt az „értelmiségi és vezető” kategóriába tartozók száma. Figyelemreméltó, hogy az ezen kategóriába soroltak aránya 1969-hez képest – bár a rendszerváltás előtti évekre emelkedő tendencia mutatkozott^x – 2000-ben ugyanazt a képet mutatta, hiszen az előbbi esetben ez 11 százalék volt, az ezredfordulón pedig 10 százalék. Ehhez képest alig több, mint másfél évtized alatt ez az arány megduplázódott és a tisztjelöltek 21 százaléka jelölte meg édesapját mint az „értelmiségi és vezető” foglalkozási kategória képviselőjét. Ugyanakkor, ez a változás az iskolai végzettségeken nem tükröződik teljes mértékben. Az iskolázottság szintjének emelkedése inkább az édesanyáknál mutatkozott meg jelentősebben, hiszen a felsőfokú végzettségűek száma az apáknál 32 százalékról 35 százalékra, az anyáknál 31-ről 38 százalékra nőtt.

Végül, a korábbi kutatások eredményeire reflektáló puha változók is – az eddigi egy említettet hasonlóan – azt sejtetik, hogy számottevő változás történt az elmúlt időben. Illeszkedve az előző, kemény változók eredményeihez, amikor explicit arra vonatkozó állítások igazságtartalmára kellett reflektálniuk, mint „a számomra elérhető lehetőségek közül, a honvédtiszti pálya kínálja a legmagasabb társadalmi presztízs lehetőségét”, illetve ugyanezt a legmagasabb életszínvonal lehetőségével. Többségben voltak, akik nem érezték, hogy a

legmagasabb presztízst vagy legjobb anyagi lehetőségeket innen remélhetik, és jelentősen kisebbségben, akik teljesen igaznak érezték magukra a szóban forgó állításokat^{xi}. Az említett példák nem önkényesek, mindegyik vizsgált területen egy irányba mutatnak a változások, még, ha ezek önmagukban egyenként nem is radikálisak. A tisztjelöltek mind a három klasszikus kemény változó mentén a korábbiakhoz képest hierarchikusan magasabbra pozícionálható társadalmi háttérrel rendelkeznek. A puha változók ugyan módszertani okokból nem közvetlenül összehasonlíthatók, de sejtetni engedik, hogy ezzel párhuzamosan a motivációk terén is hasonló (nem túl jelentős, de a korábbiakkal ellentétes irányú) változás történt.

Az, hogy ez egy rendkívül régi tendencia megváltozása felé mutató valós elmozdulás, vagy csupán egy átmeneti eltérés a megszokottól, még természetesen nem lehet biztosan tudni. Azonban ez az eredmény több szempontból is új utakat kínál a téma további vizsgálatára. Egyrészt a legfrissebb adatfelvételben szereplő további változók segítségével lehet – jelentősen – tovább árnyalni és pontosítani a tisztjelöltek társadalmi hátterét. Ez, ha a korábbi, kevésbé széleskörű adatokkal rendelkező kutatásokkal már sokkal mélyebb összehasonlítást nem is tesz lehetővé, a magyar társadalom egészében (népszámlálással, mikrocenzussal összevetve) pontosabb pozícionálásra mindenképpen alkalmas. Emellett érdemes lehet – különösképpen, ha a későbbiekben a tendencia megváltozása igazolódni látszik – a lehetséges külső (társadalmi) és belső (pl. egyetemi marketing, toborzási technikák) okokat összegyűjteni és megvizsgálni.

Bibliográfia

1. Dr. Fehér József ezredes (1994) A tisztképzés, mint az uralmi elit képzésének eszköze az 1950-es évtized első felében (1945-1956). In *Fejezetek a tisztképzés négy évtizedes történetéből (1945 után)* Dr. Balló Szilárd alezredes (szerk.), Budapest, HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály, 79-88. o.
2. Dr. Osváth Imre (1994) „A BÁSTYA ŐREI” – magyar tisztikar a hidegháború időszakában (1945-1956) In *Fejezetek a tisztképzés négy évtizedes történetéből (1945 után)* Dr. Balló Szilárd alezredes (szerk.), Budapest, HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály, 31-47. o
3. Dr. Szakács Lajos (1996) A Kossuth Lajos Katonai Főiskola történet. In *A magyar katonai vezető- és tisztképzés története*. Dr. Lengyel Ferenc – Dr. Szántó Mihály (szerk.), Budapest, HM OTK Főosztály

4. Hajdu Tibor (1999) *Tisztikar és középosztály 1850-1914* (Ferenc József magyar tisztjei), História Könyvtár Monográfiák 10. Budapest, MTA Történettudományi Intézete
5. Kanyó Lászlóné, (2002) *A honvédtiszti pályát választó, katonai vezető szakos hallgatók rekrutációja*, doktori disszertáció.
6. Malomsoki József (1987) A tiszti állomány társadalmi helyzetének néhány mutatója, *Honvédségi szemle*, 1987/6.
7. Malomsoki József – Radványi Lajos (1986) *A hivatásos tiszti pálya társadalmi tényezői*, Kandidátusi értekezés, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia
8. Mosoni József (1992) *A főiskolai szintű tisztképzés hazai tapasztalatai*, HM Kollégium előterjesztés melléklete, 1-72.o.
9. Perjés Géza (1992) *A magyar tisztképzés történelmi hagyományai*. Budapest, Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok
10. Révész Renáta, Kavasánszki István (2014) *Az aranycsillag felé vezető út*, Budapest, Zrínyi Kiadó
11. Romsics Ignác (2002) *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó
12. Siposné Kecskeméthy Klára – B. Kalavszky Györgyi (2013) *A Ludovika*, Budapest, Zrínyi Kiadó
13. Susán Pál – Tarján Imre (1969) *A katonai főiskolára 1968-ban jelentkezett fiatalok származásának, regionális megoszlásának és a katonai pályaválasztást befolyásoló egyes motívumok vizsgálata*, Honvédelmi Minisztérium
14. Sorokin, Pitirim A. (1998) *A vertikális mobilitás csatornái* In *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*, Róbert Péter (szerk.), 12-25 o.
15. Szabó János (2000) *Katonaszociológia* (Egyetemi jegyzet), Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem – Társadalomtudományi Intézet – Szociológia tanszék
16. Szabó József (1995) *Hadtudományi lexikon A-L*, Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság
17. Szakály Sándor (2002) *Honvédség és tisztikar 1919-1947* In *Válogatott írások 1984-2002*, Budapest, Ister Kiadó.

Takács János alezredes (1994) A tisztikar újjászervezése, fő vonásai, irányítása és szervezeti változásai (1945-1989), In *Fejezetek a tisztképzés négy évtizedes történetéből* (1945 után) Dr. Balló Szilárd alezredes (szerk.), Budapest, HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály 9-30. o.

Jegyzetek

ⁱ Bár időnként változott az aktuális katonai felsőoktatásban résztvevők megnevezése, jelen tanulmányban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért következetesen a jelenlegi terminus szerinti *tisztjelöltekként* fogok rájuk hivatkozni.

ⁱⁱ Ez az egyetlen korszak, melynek csak végpontját jelölik ki a tisztképzéstől függetlenül fennálló és meghatározó jelentőségű történelmi események. A többi esetben ezek viszonylag egyértelműen fedésben álltak a tisztképzés szempontjából is számottevő változásokkal.

ⁱⁱⁱ Összehasonlításképpen: az összlétszámban a magyar népességtől jóval elmaradó granicsárok aránya 13,4 százalék volt Bécsújhelyen.

^{iv} Bár a jelentőségük előjele érdekes módon intézményenként ellentétes volt. A hadmérnöki akadémián végzett a kiváló Bolyai János és Hollán Ernő. A Wiener Neustadt két leghíresebb egykori tanulója: Benedek Lajos későbbi vezérkari főnök, aki a 48/49-es szabadságharc leverésében vállalt aktív szerepet, illetve közel egy évszázaddal később Szálasi Ferenc.

^v 1908-ra Bécsújhelyen meghaladta a 15 százaléket, a Katonai Műszaki Akadémián a 17 százaléket. (Hajdu 1999).

^{vi} Elég csak a Vörös Hadsereget jellemzően éppen nemzeti érzelmekkel fűtve, honvédő szándékkal irányító tisztikarra, a (zömmel tengerészekből verbuválódott) „Lenin-fiúk” terrorjára terrorral válaszoló Héjjas és Prónay fele tisztí különítményekre, illetve leginkább a katonatisztból kormányzóvá váló Horthy altengernagyra gondolni.

^{vii} Erre jó példa, hogy a fiatal tisztnek nem csak azt határozták meg, hogy milyen sorrendben kell látogatást tenni az új szolgálati helyén a tisztársai otthonában, hanem még azt is, hogy ezt 11:30 és 12:45 között ajánlott megtenni, illetve le volt fektetve az ilyenkor ajánlott, illetve a kerülendő beszédtemák listája is (Závodi 2012: 116).

^{viii} Ez közvetett következtetés, ugyanis különösen a Horthy korszakból áll rendelkezésre kevés adat a tisztjelöltekkel kapcsolatban, de a tisztikar összetételének módosulása jó eséllyel együtt járt a tisztképzésben résztvevők összetételének módosulásával.

^{ix} <https://www.policyagenda.hu/wp-content/uploads/2018/05/Létminimum-számítása2107.pdf> Letöltés ideje: 2019.03.10. 23:29

^x Ekkor 18 százalékra emelkedett (Malomsoki 1987).

^{xi} Különösen az anyagi helyzet kapcsán volt jelentősebb eltérés, hiszen mindössze 8 százalék, aki teljes mértékben egyetértett azzal az állítással, hogy véleménye szerint ez a pálya kínálja számára a legmagasabb életszínvonal lehetőségét.